

Anvisningar för läraren

Kartor som historiska källor: Finland och övriga Norden på gamla kartor

Lärresurs för gymnasiet: historia

Kartor som historiska källor: Finland och övriga Norden på gamla kartor

I slutet av medeltiden dök Finland upp på kartor över Europa samtidigt som de övriga nordiska länderna. Finland var då en del av Kungariket Sverige. På kartor användes det latinska namnet för Finland, Finlandia.

De äldsta kartorna över norra Europa utgavs som delar i stora kartböcker, dvs. atlaser, under de sista årtiondena på 1400-talet. Uppfattningen om den nordiska geografin var mycket inexact i dem.

På 1530-talet ritade den svenske lärde kyrkomannen Olaus Magnus (1490–1557) en bättre karta över Norden. Den är känd med namnet Carta marina. Carta marina var ett stort framsteg i utvecklingen av kartor över Finland. Olaus Magnus användes ända till början av 1600-talet då Anders Bures (1571–1646) mer exakta karta ersatte den. Bures karta användes i otaliga publikationer fram till 1700-talet.

Denna lärresurs som sammanställts av Finna.fi och Nationalbiblioteket visar med hjälp av åtta kartor hur Finland har sett ut på kartor sedan slutet av 1400-talet. Alla kartor nedan är digitaliserade versioner från Nationalbibliotekets (Helsingfors) samlingar. Uppgifterna i läromedlet har sammanställts av forskare Jaakko Tahkokallio på Nationalbiblioteket.

Lärresursens målgrupp och mål:

Läromedlet är avsett för historieundervisning i gymnasiet och lämpar sig särskilt för följande kurser

- HI1 Människa, miljö och historia
- HI4 Den europeiska människan
- HI5 Sveriges östra rikshalva blir Finland

Syftet med uppgifterna i läromedlet är i enlighet med de mål och uppgifter som framställs i den gällande nationella läroplanen för gymnasiet 2019. Syftet med uppgifterna i läromedlet är

- att göra de studerande förtrogna med historiska kartor,
- träna de studerande att använda kartor som historisk källa och bedöma och tolka deras tillförlitlighet källkritiskt,
- förstärka de studerandes förmåga att analysera de historiska aktörernas avsikter med de källor man skapat,
- vägleda de studerande att analysera förändring och kontinuitet i den europeiska vetenskapen och världsbilden.

Lärresursens innehåll

Läromedlet består av denna handbok för läraren, inklusive svaren på uppgifterna. Till läromedlet hör en separat uppgiftsfil som ska delas ut till de studerande. I den finns uppgifterna inklusive kartor samt ytterligare information om de kartor som valts ut för uppgifterna.

Du kan låta de studerande utföra uppgifterna genom att antingen välja en eller flera uppgifter. Uppgifterna kan utföras individuellt, i par eller grupp. Redigera uppgifterna så som du själv vill, så att de stöder din undervisning på bästa sätt.

Uppgiftssvar

Uppgift 1: Karta från 1493 (Europa centralis et septentrionalis)

Uppgift 1.1

Inget svar.

Uppgift 1.2

Materialet i Finna innehåller inte information om i vilket verk kartan har publicerats. Svaret går ändå att hitta via en länk från Finna-materialet, t.ex. i Nationalbibliotekets tjänst Doria <https://www.doria.fi/handle/10024/123053>. Kartan publicerades 1493 i Hartman Schedels verk "Krönikornas bok" (latin Liber Chronicarum). Denna var en stiligt illustrerad världskrönika som publicerades på latin och tyska. Den innehöll grundläggande uppgifter om hela världens historia och omfattade dessutom många kartor och exempelvis bilder av städer.

Uppgift 2: 1572 Carta Marina från 1572

Uppgift 2.1.

Inget svar.

Uppgift 2.2

Idéen är att observera att kartan är relativt exakt vid kusten, eftersom orterna för det mesta är rätt utplacerade i förhållande till varandra. Mot inlandet blir kartan hela tiden allt mer fantasifull. Detta tyder på att den finska kusten var en väl känd trakt redan på medeltiden. Den var en fast del av svenska riket, och dess handelskontakter med Baltikum, Ryssland och Tyskland var livliga. På medeltiden och 1500-talet var havet ett förenande element medan långa landavstånd utgjorde ett isolerande element.

Finlands form på kartan beror på detta. Kusten var känd, och man kunde relatera platserna till varandra. Därför ville man använda mer utrymme för att avbilda den än för att avbilda det okända inlandet.

Uppgift 3: Karta från 1619 (Svecia et Norvegia cum confinijis)

Uppgift 3.1.

Mercators karta har inga illustrationer av djur, människor och naturfenomen. Dessutom har från kartan utelämnats exempelvis öar (jfr t.ex. området utanför Luleå). Ändringarna beror på att man har velat få kartan att se mer vetenskaplig och standardiserad ut. Olaus Magnus karta ville göra det exotiska och förunderliga Norden känt för en europeisk publik. Mercators karta över Norden var däremot en del i en stor och enhetlig serie av europeiska kartor. Det innebär inte att Mercators karta egentligen skulle vara noggrannare. Till exempel vid den svenska kusten i Bottniska vikens innersta del finns verkligen många små öar, precis så som Olaus Magnus karta visar. Från Mercators karta har dessa tagits bort, kanske bara för att öarna verkade vara inexakt beskrivna (vilket de också var). Men det var viktigt att Mercators karta gav ett vetenskapligt intryck. Dess beskrivningssätt styrdes således starkt även av estetiska principer.

Notera även, att det på denna Mercators karta från 1572 finns ortnamn som saknas på Olaus Magnus karta (t.ex. Torneå handelsplats, Tornia emporium). Dessa återfinns på den exaktare versionen av Olaus Magnus karta från 1539, som Mercator sannolikt hade tillgång till. Av denna större karta finns endast två exemplar bevarade, ett i München och ett i Uppsala (<http://nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb00002967-7>; <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-88495>).

Uppgift 3.2.

- Projektion är en metod med vilken man projicerar, dvs. avbildar, tredimensionell mark i en tvådimensionell presentation. När det sfäriska jordklotet plattas ut till ett plan förvrängs avstånden, arealerna, formerna eller riktningarna. Mercator-projektionen är den mest spridda kartprojektionen. Mercators så kallade cylindriska projektion togs i bruk när européerna började utforska de övriga världsdelarna. Mer information om projektioner finns exempelvis på Wikipedia (<https://sv.wikipedia.org/wiki/Kartprojektion>) och på lantmäteriverkets webbplats (<https://www.maanmittauslaitos.fi/tietoa-maanmittauslaitoksesta/ajankohtaista/lehdet-ja-julkaisut/tietoa-maasta/maailma-venyy-ja-paukkuu>).
- Mercator-projektion används allmänt på sjökort i dag. Samma projektion används även på Googlemaps kartor på lokalplanet. Mercator-projektionen var länge den rådande kartprojektionen för världskartor, men denna användning frångicks nästan helt under senare hälften av 1900-talet. Projektionens problem är att den visar områdena nära ekvatorn som förhållandevis små jämfört

med områdena som ligger nära polerna. Det har till och med framförts att projektionen påverkat uppkomsten av den Europacentrerade eller kolonialistiska världsbilden (i synnerhet Afrika och många områden i Sydamerika ser alldeles för små ut på den).

- c) Andra projektioner som använts flitigt är Gauss-Krüger-projektionen och Lamberts ytriktiga cylindriska projektion (kortare Lamberts projektion). Till exempel lantmäteristyrelsen har på sina kartor över Finland för det mesta använt Gauss-Krüger-projektion. Det finns en omfattande lista över olika projektioner på Wikipedia (<https://sv.wikipedia.org/wiki/Kartprojektion>).

Uppgift 4: Karta från 1719 och kartor från 1743–1809

Uppgift 4.1

Det svenska rikets gränser ändrades dramatiskt 1721. Vid freden i Nystad 1721, som avslutade det stora nordiska kriget, avträdde Sverige Ingermanland, Estland, Livland, södra delen av Kexholms län och västra Karelska näset till Ryssland. Läs även nästa svar.

Uppgift 4.2

Vid freden i Åbo 1743 avträdde Sverige till Ryssland den del av Finland som låg öster om Kymmene älv och denna förändring syns på gränslinjen mellan länderna på kartan. Det område av Finland som avträdde till Ryssland vid fredsuppgörelserna i Nystad och Åbo började sedermera kallas "Gamla Finland".

Uppgift 5: Karta från 1820

Uppgift 5.1

På kartan har man från det övriga Finland avgränsat det s.k. "Gamla Finland", som hade hört till Ryssland sedan 1721/1743. Området införlivades i storfurstendömet Finland som Viborgs län 1812, men kunde fortfarande visas som ett separat område på kartan. "Gamla Finland" kan kännas udda som benämning. Benämningen härrör från det ryska perspektivet efter 1809: "Gamla Finland" hade hört till kejsardömet tidigare än det övriga Finland.

Uppgift 5.2

Den mindre staden Weimar upplevde en fantastisk kulturell blomstringsperiod i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Johann Wolfgang von Goethe bodde i staden 1775–1832, och lärda från hela Europa vallfärdade till honom. Även centralgestalterna inom den tyska romantiken, Schiller och Herder, bodde i Weimar. I Weimar fanns således många författare och vetenskapsmän, vilka såväl publicerade mycket som köpte många böcker och andra tryckalster. Tack vare det här blev staden ett viktigt centrum för publikationsverksamhet.

Tilläggsmaterial som stöd för undervisningen

Läromedlet grundar sig på materialpaketet "Finland på gamla kartor" som finns i Finna Klassrum. För det här läromedlet har man valt ut exemplifierande kartor ur detta materialpaket för att illustrera hur kulturarvsmaterial kan användas i historieundervisningen. Du kan bekanta dig med materialpaketet "Finland på gamla kartor" på www.finna.fi/klassrum.